

SONJA HAGELSTAM

Ett liv på sträckbänken

Väntan på hemförlovningarna från krigsfronten

Nu börjar det rulla. Om några dagar fara de första eller närmare bestämt i onsdag. [...] men inom två veckor har Du mej hemma. Förstår Du hemma. Inte för att fara tillbaka igen utan för att stanna hos Dej. Stanna hela livet. Sätta en stor punkt för detta kapitel och nu helt ägna alla mina krafter åt Dig, för min familj. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 5.11.1944)

Utdraget ovan är hämtat ur ett av de sista breven löjtnant Charlie Rosenberg skrev till sin hustru Lulli innan han blev hemförlovad i november 1944. Efter flera år vid fronten skulle han, liksom merparten av de finska soldaterna äntligen få återvända hem. Artikeln ska handla om denna relativt korta period under hösten 1944 då striderna hade upphört men soldaterna fortfarande befann sig ”vid fronten” och väntade på att få resa hem.

Fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen hade brutit ut den 25 juni 1941 och efter drygt tre år av krig såg det äntligen ut att bli fred. Eldupphör trädde i kraft den 4–5 september 1944 och enligt vapenstillståndsfördraget den 19 september skulle finska armén ställas på fredsfot. Soldaterna levde dock länge i ovisshet angående tidpunkten för hemförlovningarna som kom att dra ut

på tiden längre än förväntat. Det rädde dessutom stor ovisshet och osäkerhet om vad freden skulle innebära för landet och för de återvändande soldaterna och deras familjer. Höstmånaderna blev därför framför allt en tid av rastlös, nervös och otålig väntan. I artikeln fokuseras personliga erfarenheter av väntan ur ett kulturanalytiskt perspektiv med utgångspunkt i följande frågor: vilka uttryck tog sig väntan under den brytningstid som uppstod vid vapenvilan?; hur upplevdes väntan i en tid som präglades av stor ovisshet och osäkerhet?; vilka känslor kopplades ihop med väntan? samt; vad väntade och hoppades man på, vad var man rädd och orolig för?

I och med vapenvilan i början av september 1944 inleddes en övergångsperiod där Finland övergick från ett krigstida samhälle till ett land i fred. Under åren efter andra världskriget formades en kollektiv berättelse om efterkrigstiden. Det är i hög grad en framgångshistoria om hur landet bevarade sin självständighet och trots mycket stora utmaningar lyckades resa sig ur fattigdom och brist. Övergångstiden var dock på många sätt mera problemfylld än vad den stora återuppbyggnadsberättelsen låter förstå (Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015:32–36; Holmila & Mikkonen 2015:237–243). Forskningen om efterkrigstiden i Finland rörde sig under årtiondena efter kriget främst på en makronivå där politiska och ekonomiska frågor stod i centrum för intresset. Numera anläggs ofta ett bredare perspektiv och istället för att undersöka *vad* som hände efter kriget är man mera intresserad av att studera *hur* man återgick till ett fredstida samhälle (Karonen 2006:9–10; Holmila & Mikkonen 2015:12–13, 21–25).¹ Trots att perspektivet under senare år bredats, har ”vanliga människors” samtida erfarenheter av tiden strax efter kriget fortfarande förbisetts och därmed hamnat under ytan. Avsikten är därför här att utgående från privata brev särskilt lyfta fram individuella versioner och personliga erfarenheter av väntan under den brytningstid som uppstod vid vapenvilan.

I kulturanalytiska studier väljer man ofta att granska all dagliga, ”triviala” och undflyende företeelser i vår vardag, såsom dagdrömmar, rutiner och pauser. Väntan och dess olika uttrycksformer har inom etnologin undersökts av Billy Ehn och Orvar Löfgren (2007)

och Anita Beckman (Beckman 2009:19) som studerat vad hon kallar alldaglig väntan, det vill säga väntan som vi alla gör i vår vardag. I den föreliggande artikeln handlar det inte i första hand om alldaglig väntan, utan om väntan under en anormal tid och under ytterst osäkra och ovissa förhållanden.

Händelserna i början av hösten 1944 och den ytterst osäkra situationen som då uppstod, väckte hos brevskrivarna många reaktioner och känslor som de gav uttryck för i breven till sina närmaste. Skribenterna rörde sig bland annat mellan erfarenheter av hopp och misströstan, glädje och oro, lättnad och rädsla, förväntningar och farhågor. Här ska särskild fokus läggas vid känslor som på olika sätt var sammankopplade med väntan.

Inom humanvetenskaperna förbisågs emotioner länge som ett relevant studieobjekt. Detta kan kanske åtminstone delvis förklaras av den tradition som inleddes under upplysningstiden och där förnuftets betydelse betonades på bekostnad av de affektiva dimensionerna i det mänskliga livet. Under senare årtionden har man dock inom kultur- och samhällsvetenskaperna allt mera börjat intressera sig för de emotionella aspekterna av mänskligt liv (Webb 2007:66). Att studera känslor är emellertid inte en alldeles lätt uppgift. Känslor är komplexa och ofta svårfångade. Det kan vara svårt att bestämma om ett visst beteende är en känsla eller någon annan typ av närliggande mänskligt tillstånd. Teoretikern Darren Webb nämner till exempel att hopp i olika sammanhang har karaktäriserats som en känsla, en kognitiv process, en existentiell inställning, ett sätt att vara, en fallenhet, ett sinnestillstånd, en instinkt, ett beteende, och anser att ingen teori eller modell fångar hoppets alla dimensioner. Det kan också vara svårt att definiera vad känslor är: är de sociala och kulturella praktiker, psykologiska tillstånd eller biologiska fenomen? Istället för att utgå från ett tänkande i ett antingen-eller, föreslår Webb att man ser på hopp (och andra känslor) som *både* biologiskt rotade *och* som socialt konstruerade företeelser (Webb 2007:67). Detta ser jag som ett fruktbart sätt att närma sig känslor i allmänhet. Istället för att i fråga vad känslor är bör man dessutom hellre undersöka vad de *gör*, ett synsätt som förespråkats av Sara

Ahmed i *The Culture Politics of Emotion* (2004). I en analys av ett brevmaterial kan man exempelvis studera hur olika känslor namnges och hur dessa känslor cirkulerar mellan brevskrivarna och vilka reaktioner de väcker hos mottagaren (Ahmed 2004:4, 13). Man bör dock märka att ett brev kan ”andas” en känsla även om skribenten inte använder ett bestämt emotionsord för vad han eller hon vill förmedla till sin mottagare.

Privata brev i krigets kontext

I undersökningen, som utgör ett bidrag till krigets kultur- och erfarenhetshistoria, används privata brev som huvudsaklig källa. Jag har samlat in brev skrivna mellan juni och november 1944 ur sex brevsamlingar som bevaras på Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek.² Två av samlingarna har jag använt tidigare som underlag för min doktorsavhandling (Hagelstam 2014) och resten har jag samlat in inom det nuvarande forskningsprojektet. Materialet som innehåller brev mellan gifta par, uppgår till 573 brev från den ovan nämnda perioden.

Det viktigaste urvalskriteriet var att samlingarna skulle innehålla brev från den undersökta perioden. Av artikelns sex soldater var två yrkesmilitärer, det vill säga aktiva officerare av högre rang, resten var reservister av olika militärgrader. Männerna tjänstgjorde inom artilleriet, kustartilleriet och pansartrupperna och de var förlagda till olika frontavsnitt. Fem av dem var hemma från Nyland och en från Åbo. Skribenterna var i olika ålder och därför också i olika livsskedan: den äldsta var född 1898 och den yngsta år 1920. De äldre hade redan ett yrke och en arbetsplats som de väntade på att få återgå till efter kriget, medan den yngsta inte hunnit utbilda sig för ett civilt yrke före kriget. Tre av de gifta paren hade redan flera gemensamma år bakom sig, medan två av paren hade gift sig under kriget. Fyra av paren hade eller skulle få barn. Socialt och kulturellt hade skribenterna något olika bakgrund, de hade också

olika personligheter och intressen och de skrev sina brev på delvis olika sätt.

Kommunikationen per brev granskar jag utifrån ett dialogiskt perspektiv. Enligt den ryske teoretikern Michail Bachtin bestäms innehållet och tonen i brevet i mycket hög grad av de reaktioner skribenten förväntar sig att brevet ska väcka hos mottagaren. Det ständiga anteciperandet av mottagarens möjliga svar kan exempelvis leda till ett förtigande, nedtonande eller till ett försök att med olika medel föregripa och i förväg mildra mottagarens förväntade reaktioner. Brevinnehållet påverkas också av den dialogiska relationens art mellan skribent och mottagare: skriver man till sin hustru, moder eller till någon man inte känner sedan tidigare? Därtill inverkar den aktuella situationen på innehållet, stilen och tonen i brevet. Verbal kommunikation kan därför aldrig förstås åtskild från den kontext där samtalet förs (Bachtin 1991:218–220; Bakhtin 2002:94–99; Vološinov 2000:85–87, 93–96). Detta för till att det vid analysen av brev från krigstiden är nödvändigt att vara väl förtrogen med vad undantagstillståndet innebar för brevväxlandet och för de brevskrivande parterna.

Brevskrivandet fungerade under krigsåren som det främsta sättet att stå i kontakt mellan front och hemmafront. Det förklarar varför det under perioden skrevs exceptionellt mycket brev. Enligt en beräkning förmedlade fältposten omkring en miljard brev under åren 1941–1944. Brevskrivandet reglerades av postcensuren, men censuren inverkan bör inte överdrivas. Eftersom mängden post var så stor sköttes granskningarna huvudsakligen genom stickprov och därför var det i praktiken bara en mycket liten del av breven som öppnades av censuren. I linje med brevens dialogiska karaktär fick självcensuren – en självvald tystnad – mycket större betydelse för innehållet än postcensuren (Hagelstam 2014:61–88). Även om eldupphör inträdde i början av september 1944 fungerade postcensuren fortfarande under hela hösten.

Med brevmaterialets hjälp förflyttar jag mig till en förgången tid och i detta fall också till ett för mig främmande tillstånd. Eftersom jag betraktar det förgångna från en utanförstående position

i nutiden gäller det att tolka och analysera breven utifrån det sammanhang där de kom till (jfr Lennartsson 2010:60–61). Därför är det viktigt att vara väl förtrogen med både den historiska och den privata kontexten kring brevskrivarna och brevväxlingarna. En del information om skribenterna går vanligen att finna i breven, men mängden varierar från samling till samling. För att få ytterligare kunskap om skribenterna har jag använt matriklar, männens militärstamkort samt truppernas krigsdagböcker. I artikeln finns inte utrymme att i detalj redogöra för de enskilda skribenterna, men insamlandet av information om dem samt de omfattande litteraturstudierna om krigsåren har varit nödvändiga för analysen och för kontextualiseringen av ämnet.

Materialet har jag bearbetat genom närläsning och tematisk analys. Med närläsning avser jag en upprepad, noggrann och systematisk läsning där målet både är att skapa en helhetsbild av innehållet, men också att fokusera på mindre detaljer och ledtrådar utifrån relevanta och mera avgränsade teman och begrepp. I närläsningsprocessen ingår dock inte bara läsandet i sig utan också utvalda och renskrivna utdrag, understrykningar och andra exempel på preliminärt skrivande som utgör delar i den tolkande läsningen (Pöysä 2015:25–33). Efter den första genomläsningen som gav en överblick av brevens innehåll och tematik har jag snävat in min blick och valt att här fokusera på väntan som fenomen under exceptionella förhållanden.

För att få korn på ”undagömda” dagliga rutiner och vanor blir det i kulturanalytiska studier ofta nödvändigt att analysera flera olika typer av material, att använda bricolagemetoden (Ehn & Löfgren 2012:5–15). I detta avseende har mitt arbetssätt varit ett annat. Brevmaterialet är omfattande och innehållsrikt, och bidrar därför redan i sig med ett gott underlag för analysen. Till skillnad från etnologer som arbetar med material de själva skapat, har mitt intresse dessutom legat i att använda källor som kommit till i samtiden. Analysen av ett samtida material ger en möjlighet att fånga tankar, känslor och erfarenheter som uttrycktes ”mitt i händelsernas centrum” och utan kunskap om vad som skulle ske i framtiden. Genom

de direkta citaten i artikeln ges läsaren tillgång till de ord skribenterna valde i skrivandets stund och ofta mycket nära de händelser som beskrivs i breven. Det betyder dock inte att breven skulle förmedla en oförvanskad bild av ”hur det verkligen var”. Breven innehåller skribenternas sätt att handla, tänka och känna så som de valde att beskriva och ge uttryck för sina erfarenheter i den dialog de förde per brev.

I spänd väntan

I dag ha vi då fått i stånd ett vapenstillstånd. Vi veta ju inte alls vad det betyder annat än att grannen tillsvidare åtm. inte skjutet på oss och det är ju skönt men vad följer se'n. Det är den stora brännande frågan. Vad blir det av oss nu. Få vi komma hem? Eller måst vi ännu stanna inne? Eller blir det någonting så fruktansvärt som att bygga upp Ryssland. Give Gud att det inte blir det senaste utan att vi nu efter alla dessa år få återgå till vår eget. [...] Söta älskade vad det ovissa i det nuvarande läget är otrevligt men det skall väl inte dröja så länge innan vi få klart besked om vårt öde. J. är beredd att offra allt av min egendom bara vi få vara tillsammans och landet får behålla sin självständighet. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 4.9.1944)

Löjtnant Charlie Rosenberg skrev till sin hustru Lulli samma dag de finska trupperna fick order om eldupphör.³ Utdraget fångar bland annat ovissheten och oron inför framtiden som blandades med lättmoden över att striderna mellan Finland och Sovjetunionen äntligen upphörde. Detta liksom även andra brev i de utvalda samlingarna är skrivna mycket nära den omvälvande händelsen och innehåller därför färiska reaktioner på det skedda. Gränsövergången mellan strider och eldupphör innebar att brevskrivarna försattes i ett tillstånd av spänd och orolig väntan. Vad innebar det att vänta under de kritiska förhållandena? Hur tog väntan sig uttryck?

Att striderna upphörde kom inte som en fullständig överraskning. Bland annat hade det dramatiskt förändrade läget vid fronten efter att Sovjet den 9 juni inlett sin massiva offensiv, väckt misstanken att kriget kanske skulle komma till ett slut inom en överskådlig framtid (t.ex. Charlie Rosenberg 22.6.1944). Att president Risto Ryti avgick och Mannerheim tillträdde som president i början av augusti sågs som ett ytterligare tecken på att någonting var i görningen (t.ex. Holger Blomqvist 4–5.8.1944; Harry Jansson 5.8.1944). Signalerna var dock motstridiga. Samtidigt som rykten surrade om en eventuell fred var soldaterna fullt upptagna med befästringsarbeten och bostadsbyggen på sina respektive förläggningsorter. Det gällde att vara i beredskap och väl förberedd inför ännu en eventuell höst och vinter i fält (Curt Enroth 28.8.1944; Harry Jansson 22.8.1944; Holger Blomqvist 29.8.1944).

När vapenvilan slutligen inträdde i början av september väckte den motstridiga känslor, vilket också framgick av utdraget ovan. Hos skribenterna blandades lättnad och i vissa fall en försiktig glädje med farhågor och rädsla för vad vapenvilan och en eventuell fred skulle föra med sig. Det är uppenbart att eldupphöret upplevdes som ett skarpt avbrott i vardagen. Inspirerad av Edmund Leach teorier om ritén, har jag betraktat kriget som en anormal tid – en tid som på många sätt avvek från en ”normal” vardag. Under ett länge pågående krig uppstår dock till följd av tillvänjning och inläring vardagliga strukturer och handlingsmönster som gör att det exceptionella småningom blir något vardagligt och rutinartat – en krigs- vardag (för en utförligare diskussion se Hagelstam 2014:336–349). Att striderna efter drygt tre år av krig upphörde, medförde diskontinuitet och en abrupt förändring i den vardagstillvaro som formats under det länge pågående krigstillståndet. Eldupphöret kan därför betraktas som en brytpunkt i historien.⁴

Det är uppenbart att vapenvilan upplevdes som en omställning och omvälvande händelse i vardagen. Det var en händelse som upptog mycket av skribenternas tankar och uppmärksamhet, och som blev ett omdiskuterat ämne i breven. Fältväbel Harry Jansson skrev att det kändes ovanligt då det plötsligt hade blivit så lugnt och tyst vid

fronten, och att allt kändes så underligt att han inte riktigt vågade tro att det var sant att det skulle bli fred (4.9.1944, 5.9.1944). Löjtnant Charlie Rosenberg tyckte att de nu plötsligt levde ett så underligt liv i fält (11.9.1944) och det radikalt förändrade läget gjorde att det var svårt att koppla av (Synnöve Blomqvist 5.9.1944) och att hålla tankarna samlade (Rakel Björkman 4.9.1944). Sanitetslöjtnant Claës Cedercreutz berättade att han hade haft svårt att få sömn då tankarna bara ville kretsa kring den uppkomna situationen och allt vad den kunde leda till. Känslan av överklighet och ovisshet blandades med drömmar om fred:

Tänk raring om vi får fred! Det är svårt att tänka sig fred men man hoppas. [...] Det var svårt att somna igår. Jag låg bara och tänkte och fantiserade hela natten och somnade in sedan i en orolig sömn. [...] Freden blir säkert hård men det blir fred. [...] Raring blir det inte underbart – om det blir. (Sanitetslöjtnant Claës Cedercreutz till Rita, odaterat [4.9.1944])

Vapenvilan var förknippad med stor ovisshet och osäkerhet. Till att börja med levde man i spänd och orolig väntan på vapenstilleståndsvillkoren och vad de skulle innebära både för landets och för den egna framtiden. Rykten och farhågor cirkulerade. De fanns de som trodde att de finska soldaterna skulle skickas till Sovjetunionen i krigsfångenskap och i tvångsarbete och de som befarade att landet skulle bli ockuperat (Kivimäki 2015:85). Alla vågade inte heller lita på att vapenstilleståndet verkligen skulle bli bestående eller om landet snart skulle dras in i ett nytt krig (t.ex. Claës Cedercreutz 15.9.1944; Synnöve Blomqvist 10.9.1944). Efter vinterkriget 1939–1940 hade vapenstillestånd slutits mellan Finland och Sovjetunionen, men efter drygt ett år hade det nya kriget brutit ut. Mot denna bakgrund är det lätt att förstå varför det nu var svårt att tro på en fred. Skribenterna visste inte heller med säkerhet om de skulle vara bland dem som skickades till norra Finland för att strida mot de tyska trupperna där (t.ex. Harry Jansson 12.10.1944, 16.10.1944).

Graden av visshet och ovisshet påverkar upplevelsen av väntan. Flera utsagor i breven visar att en tillvaro i ovisshet upplevdes vara

värre än att få ett slutgiltigt besked. I väntan på villkoren skrev sanitetslöjtnant Claës Cedercreutz den 18 september till sin hustru att han ansåg att det var ”skönare med en obehaglig visshet än en obehaglig ovisshet”. Överste Sven Björkman och hustrun Rakel skrev båda om att ett avgörande snart borde fås ”för annars blir man dillig [= tokig]” (Sven 14.9.1944; Rakel 17.9.1944). Individerna har ett grundläggande behov av att kunna förutse och förbereda sig inför faror och risker även om det i verkligheten inte finns någon möjlighet att påverka eller kontrollera dylika händelser (jfr Watson 2006:248). För att uppnå en känsla av kontroll och säkerhet krävs att man har tillräcklig kunskap om det aktuella läget (Horst & Grabska 2005:4–5). Lulli Rosenberg följde händelserna med spänning, men samtidigt var hon mycket rädd för att få det slutgiltiga beskedet. Ovissheten och spänningen under den kritiska tiden gjorde att väntan under dagarna fram till den 19 september blev enormt påkostande. Utdraget nedan förmedlar en upplevelse av att tvingas vara på sträckbänken – i ett tillstånd av långt utdragen, plågsam och spänd väntan:

Hörde just i nyheterna att våra vapenstillståndsvillkor tidigast i natt skulle tillkännagivas. Älskade Du j. är så rädd. I dem kan ju hela vårt framtida öde vara gömt. Det är hemskt att såhär gå och vänta på sin dom. Vad skall j. göra om Du inte får komma hem? J. har väntat på avgörandet så länge nu, att j. blivit hemskt nervös. Ren att höra på nyheterna är för mej en ansträngning, för fastän j. önskar att den här ovissheten snart skulle vara över, är j. på samma gång så rädd för att de skall säga något alldeles förfärligt, och t.o.m. ta från mej rätten att hoppas. (Lulli Rosenberg till Charlie 18.9.1944)

Raderna uttrycker en ambivalens mellan längtan efter visshet och det barmhärtiga i att leva i ovisshet. Så länge villkoren förblev okända upplevde Lulli Rosenberg att hon kunde hålla fast vid sitt hopp om att allt skulle bli bra. Att hoppas är ett sätt att hantera en osäker framtid och i likhet med väntan ett framtidsorienterat fenomen som är förknippat med en varierande grad av osäkerhet (man behöver ju inte hoppas om man är övertygad om att det man väntar på

ska inträffa). Samtidigt förutsätter hopp att det man väntar på *kan* bli verklighet. Det är ingen idé att hoppas om man med säkerhet vet att det man väntar på omöjligt kan inträffa (Brun 2015:31–33; Waterworth 2001:4–8, 61). Därför förstod Lulli Rosenberg att nyheterna om villkoren kunde ta död på hoppet hon fortfarande höll vid liv. Vapenstilleståndsavtalet ingicks den 19 september och i och med att villkoren tillkännagavs behövde skribenterna inte längre leva i ovisshet angående dem. Armén skulle enligt villkoren ställas på fredsbot och därför måste ett stort antal soldater hemförlovas (Hietanen 1992:197–198). Det var en efterlängtd nyhet som dock gav upphov till en ny period av väntan och osäkerhet.

Rastlös väntan i en tid av ovisshet

Den är hemsk den här krypande känslan j. har i kroppen. I väntan på hemförlovingen. [...] Gulle älskade bara det här inte skulle räcka många dagar. Om j. kunde förstå hur j. känner mej såhär. [...] Det är nog Dig j. saknar. [...] Manne man få veta precis vilken dag man har att vänta på? (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 7.11.1944)

I månader och år hade soldaterna intensivt längtat efter att få komma hem och att äntligen få lämna kriget, fronten och militärlivet bakom sig. Hemma hade man likaså otåligt väntat på att få sin man, son, broder, far hem till ett liv i säkerhet. Efter eldupphöret 4–5 september och vapenstilleståndsavtalet ett par veckor senare, blev hemkomsten något som äntligen såg ut att bli verklighet. Något exakt datum för hemförlovingarna gavs inte och detta gav upphov till en otålig, rastlös väntan. Hur upplevdes väntan under hösten 1944, en period som genomsyrades av ovisshet och osäkerhet? Hur tog väntan sig uttryck och hur kändes den? Hur upplevdes tiden och tidens gång under perioden av väntan?

Att vänta är ett alldagligt fenomen och något vi alla gör i vår vardag. Väntan får dock skiftande innehåll och betydelser i olika situatio-

ner och under olika förhållanden. Under hösten 1944 var väntan på många sätt något utöver det vanliga och något där mycket stod på spel. Hela kriget hade i själva verket utgjort en tid av väntan. När fortsättningskriget bröt ut den 25 juni 1941 hade de flesta i Finland trott att kriget skulle vara över på några veckor och att männen skulle vara hemma senast till hösten. Under höstmånaderna samma år började man dock inse att det inte skulle fred inom en snar framtid. Efter att väntan i början hade varit inriktad på en tidpunkt i en nära framtid, tvingades skribenterna därför småningom övergå i en väntan på lång sikt. Brevskrivarna hamnade med andra ord i ett långvarigt eller ”kroniskt” väntetillstånd på en fred i en ovisst och oförutsägbar framtid (Jeffrey 2008:954; Brun 2015:31–32; Hagelstam, manuskript).

I det dagliga livet väntar vi ofta på olika saker på kort sikt – på att något ska inträffa om någon minut, om några timmar eller kanske efter en dag. Om väntetiden drar ut i veckor, månader och till och med flera år, ändrar väntan karaktär (Gasparini 1995:36). Brev från början av kriget visar att väntan på fred först hade varit aktiv och målinriktad. Aktiv väntan uppfattar jag som en aktivitet i sig – en aktivitet som upptar mycket av individens tankar och uppmärksamhet och som kan ta mycket utrymme i vardagen. Under aktiv väntan är individen sysselsatt med och engagerad i det han eller hon väntar på.⁵ Breven från 1941 innehöll ofta önskningar i stil med ”måtte kriget nu ta slut att Ni finge komma hem till dem som väntar Er” (Rakel Björkman 22.8.1941; även t.ex. 21.8.1944, 26.9.1944). Då förhoppningarna grusades och inget slut låg i sikte, övergick väntan på fred i ett mera passivt tillstånd, vilket ledde till att önskningarna om ett snart slut allt mer sällan verbaliserades i breven. Med passiv väntan avser jag väntan på lång sikt där det man väntar på följer en mer eller mindre latent, och därför inte upptar ens tid och uppmärksamhet i någon större utsträckning.⁶

Då det inte var någon idé att aktivt vänta på krigsslutet, hade skribenterna istället gått in för att vänta på olika saker inom en mera överskådlig framtid: de väntade på nästa permission, på nästa brev, på våren, på julen och på nästan vad som helst som upplevdes föra

med sig omväxling och lindring i den dystra tillvaron vid fronten (Hagelstam 2014:254–256). Dessa mål fungerade som hållpunkter i vardagen och som något att se fram emot på kortare sikt. De bidrog till att organisera och spjälka upp den ändlösa tiden i mindre och överskådliga bitar. Tiden indelades sålunda också i mindre väntecykler (jfr Tang 2012:230): efter permissionen kunde man börja vänta på följande permission. På detta sätt blev väntan en målinriktad verksamhet, även om dessa mindre mål inte var det man mest väntade på (jfr Ehn & Lögren 2007:61–63).

Efter många år av passiv väntan på ett krigsslut, försattes skribenterna i och med vapenvilan på hösten 1944 plötsligt i ett *akut vänteläge*. Väntan var nu aktivt inriktad på hemkomsten, som äntligen såg ut att ligga inom nära räckhåll (och därför möjliggjorde en aktiv väntan). Även om allt vad man drömt om nu sannolikt skulle gå i uppfyllelse, visar breven hur påfrestande det var att leva i denna tid av aktiv väntan. Ett gemensamt drag i soldaternas brev är att den förestående hemförlovningen på olika sätt diskuterades och kommenterades i närapå vartenda brev hem. Männerna berättade om rykten de hört, spekulerade över tidpunkten, var förhoppningsfulla, arga, frustrerade, otåliga och började misströsta då dagen aldrig tycktes komma. Även om alla väntade på hemkomsten, tog väntan sig något olika uttryck hos männen. Översergeant Curt Enroths brev genomsyras av ilska, bitterhet och en enorm frustration över att soldaterna tvingades vänta så länge på sin hemförlovning:

Man måste ju börja vänta på loma [= permission], då det ser ut att inte bli någo [sic!] annat att vänta på. [...] Slår nog snart allt väntande ur hågen och bara är, som en apa i buren på Högholmen, äter och sover. [...] I stället börjar vi småningom tro på en jul till i fält. [...] Vet att Ditt humör säkert också går opp och ner, och det tar på nerverna denna förbannade väntan och ovisshet, det kan inte hjälpas. [...] Måtte detta väntehelvete snart taga slut! (Översergeant Curt Enroth till Martha 6–7.10.1944, också 9.10.1944)

Ilsket beslöt Curt Enroth att sluta vänta och längta och försökte resignera inför väntan, något han dock inte lyckades med särskilt väl. Först då han efter några veckor fick mera arbete, blev han lugnare och lyckades vänta med större tålmod (2.11.1944). Att vänta tålmodigt är något vi alla lär oss sedan barnsben (Ehn & Löfgren 2007:25), men under de rådande förhållandena förmådde Curt Enroth inte vänta med uthållighet och var i behov av att per brev få utlopp för de nedbrytande känslorna. I löjtnant Charlie Rosenbergs brev finns inga spår av bitterhet. Hos honom väckte väntan i stället en enorm rastlöshet och längtan, som tog sig kroppsliga uttryck: ”Gulle nu börja det att krypa så hemskt i hela kroppen. Hem, hem ropar varje liten cell.”, skrev han den 8 november. I det följande försökte han förstå vad känslan i kroppen handlade om:

Den plats vi nu lägrat oss på torr och bra men j. vet inte vad det kan bero på för j. får ändå ingen ro i kroppen. Det är nog hemlängtan. Gränslös hemlängtan och ingenting annat. [...] Är det nu nödvändigt att hemförlovningen måste gå så långsamt? Lulli älskade vad j. längtar hem. Hem till Dig, till det sanna livet. [...] Gulle j. har så lessamt⁷. När j. vet hur roligt det är att få vara hemma hos Dig. Söta älskade lilla Lulli om j. inte sagt Dig det förut så skall Du nu veta att j. har så lessamt så lessamt. Det är som om det skulle krypa i hela kroppen på mig. Tycker att j. inte kan vänta en dag mera. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 6.10.1944)

I utdraget ovan sammanflätades rastlöshet, otålig väntan, saknad och längtan med varandra. Själv tolkade Charlie Rosenberg sina känslor och rastlösheten i kroppen som hemlängtan och som symptom på saknaden efter hustrun. Känslor är prediskursiva tillstånd, vilket innebär att vi inte måste sätta ord på dem för att känna dem, men då vi försöker tolka, förstå och förmedla vad vi känner, blir det nödvändigt att namnge känslan (Frykman & Löfgren 2005:20). De känslor Charlie Rosenberg tolkade som hemlängtan kan kanske också ses om uttryck för resfeber – ett tillstånd som också är nära kopplat till väntan. Förväntan, den rastlösa känslan i kroppen, de sprittande benen, otåligheten, nervositeten blandad med ett visst

mått av osäkerhet och oro uttryckte en intensiv lust inför förflyttningen (Frykman & Löfgren 2005:29–30). En orsak till att väntan blev en pina för Charlie Rosenberg kan bland annat sökas i paret aktuella livssituation. Paret hade gift sig år 1943 och de längtade otåligt på att få påbörja sitt liv tillsammans – ”det sanna livet”. Dessutom skulle hustrun enligt beräkningarna få paret första barn i början av november och båda önskade att han skulle vara hemma till dess (Lulli 3.9.1944; Charlie 22.9.1944, 13.10.1944). En förklaring till den rastlösa väntan kan dessutom sökas i att Charlie Rosenberg liksom de andra männen levde i osäkerhet angående tidpunkten för hemkomsten.

Kriget hade i sig varit ett tillstånd förknippat med extrem osäkerhet, ovisshet och oförutsägbarhet. Frontsoldaterna levde i ständig livsfara och under dylika förhållanden är det svårt att planera och drömma – att överhuvudtaget kunna tro på en framtid (jfr Griffiths 2014:1998). Även om soldaterna under hösten 1944 inte längre behövde frukta för sitt liv, försvann inte den grundläggande känslan av ovisshet. Såsom ovan redan nämdes, var det politiska och militära läget fortfarande mycket osäkert och det fanns ingen garanti för att kriget inte skulle blossa upp på nytt. Dessutom var osäkerheten förknippad med soldaternas sociala position i den militära miljön. Armén är en strikt hierarkisk organisation där individen har mycket lite inflytande och kontroll över sin tid, sitt liv och sin framtid och detta bidrar till en grundläggande känsla av ovisshet och maktlöshet (Waller 1944:57; Griffiths 2014:2001–2003). Väntan var i detta sammanhang underordnad andras makt och kontroll (Turnbull 2016:76; Ehn & Löfgren 2007:61–62) och så länge männen var i arméns rullor, tvingades de acceptera väntan under stor osäkerhet (jfr Gasparini 1995:35):

Om j. nu ens skulle veta vad den närmaste framtiden bär i sitt sköte. Hur länge j. skall bli här? Vad får j. för en vakans? När blir j. civil? o.s.v. Just nu vet j. ännu ingenting. [...] – Få se nu se'n när man sist och slutligen får komma hem. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 15.10.1944)

Socialantropologen Rebecca Rotter, som forskat om väntan bland asylsökande i förvar, har observerat hur viktig en angiven tidsfrist är i en väntesituation. Till skillnad från ”vanliga” fångar som har en tidsgräns för sitt straff, saknar asylsökande som också lever under fängesliknande förhållanden, kunskap om hur länge processen kommer att räcka och när de får sitt slutgiltiga asylbeslut. Detta gör att väntan för dem blir en mycket påkostande och ångestfylld erfarenhet (Rotter 2016:89–90; se också Griffiths 2014:2001–2002). Att vänta innebär att man är aktivt orienterad mot framtiden (Gasparini 1995:30), men om man saknar ett konkret mål att rikta in sig på blir det svårt att överblicka den kvarvarande tiden samtidigt som en nedräkning till det väntade blir omöjlig. Det råder naturligtvis flera skillnader mellan asylsökande och soldater i krig, men de förenas av liknande erfarenheter av väntan utan en tidsfrist att se fram emot. Det var något som fältväbel Harry Jansson också hade observerat: ”Nog är det så tråkigt att gå i väntans tider, då man ej vet dagen då man slipper⁸. Skulle man det veta vore det helt annorlunda” (3.10.1944, också 10.11.1944).

Den påtvingade och långt utdragna väntan och ovissheten kring den, inverkade på upplevelsen av tidens hastighet. Tiden tycktes stanna upp och inte leda framåt mot objektet för väntan (jfr Griffiths 2014:1994–1996). Till och med en dag kändes som en för lång tid att vänta. För att uthärda och för att påskynda ankomsten av den efterlängtdade hemkomsten, tänkte löjtnant Charlie Rosenberg att det skulle vara skönast att sova bort tiden, en strategi man kan ta till för att få tiden att gå snabbare (Ehn & Löfgren 2007:71):

Vårt enda tillfälliga bekymmer just nu är ju bara min snara hemkomst. Den gör oss lite otåliga för att den inte har infallit genast. En dags väntan känns lång för oss. Ännu måste vi ha en liten smula tålmod och sedan, sedan är vi gifta. J. skulle faktiskt hellst sova hela tiden ända tills det är klart, ja just så känner j. mej. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 15.11.1944)

Att tiden tycktes stanna upp och bli seg eller trög (jfr Svendsen 2003:145) bidrog till upplevelsen av att vara fången i ett oändligt

nu där inget slut låg i sikte. Även om översergeant Curt Enroth flera gånger under kriget klagat över att tiden gick alltför långsamt då han väntade på något (t.ex. 8.3.1942), tyckte han nu att tiden förflöt långsammare än någonsin tidigare under kriget då han vid två tillfällen såg tillbaka på hösten som gått:

Tänk, att det i dag är en månad sedan vapenvilan började, otvivelaktigt den längsta månaden under hela kriget. Första delen var dock den omöjligaste, förrän det verkliga stilleståndet kom. (Curt Enroth 4.10.1944)

I dag har vi redan två månader sedan vapenvilan början, tycker det är ett halvt år sedan dess redan, och vem vet hur lång tid det kan bli, innan vi sist och slutligen slipper bort. (Översergeant Curt Enroth till Martha 4.11.1944)

Curt Enroths tvärsäkra uttalande om tidens beskaffenhet bör förstås i brevsamtalets kontext. Brevformen karaktäriseras av aktualitet – skribenten skriver sitt brev i ett här och nu där det kan vara svårt och också meningslöst att försöka återkalla vad han eventuellt kände och upplevde och därför skrev ner för ett par månader sedan eller ett år sedan. Till skillnad från biografiskt skrivande, har brevskrivaren inte som mål att skriva en enhetlig och följdriktig berättelse, där olika upplevelser sätts i relation till varandra. I stället fångar breven känslor och tankar som upplevdes i skrivandets stund. När löjtnant Charlie Rosenberg den 6 oktober 1944 skrev att ”det här är nog den värsta tiden j. varit med om under hela kriget”, kan detta ses som ett uttryck för samma fenomen. Obehaget berodde här på att han kände sig så ”onödig och onyttig”, då tiden ”slösades bort” på sysslolöshet (jfr Goffman 1991:66–67). Översergeant Curt Enroth var också mycket frustrerad över att tvingas tillbringa tiden borta i överksamhet, då han visste att det fanns mycket ogjort arbete hemma och att hans hustru nödvändigtvis skulle ha behövt hans hjälp med potatisupptagning och andra höstarbeten: ”Nu vill tankarna mest kretsa kring alla de arbeten man har att hugga i med, då det här är slut, och man vill bli riktigt nervös. Ingenting kan ändå vara värre än sådan här väntan” (27.9.1944, också 20.9.1944).

Den påtvingade överksamheten och upplevelsen av bortkastad tid gjorde att väntan blev som en tvångströja – något som hindrade, något man önskade slita sig ifrån. Den som väntar befinner sig på en bestämd plats, men i tankarna någon annanstans. I denna ”stationära rörlighet” klyvs uppmärksamheten i en del som riktas mot här och nu och i en annan del som leds mot framtiden. Här skapade väntan ett tomrum och en upplevelse av att vara fången i en mellanrumstillvaro där ingenting meningsfullt hände (Ehn & Löfgren 2007:74–75; Gasparini 1995:31).⁹ Breven antyder att skribenterna efter vapenvilan upplevde att de fastnat i ett mellanrum på gränsen mellan två olika tider och platser – mellan krigstid och fredstid, mellan ”fronten” och hemtrakten. De drömde om en framtid som de inte kunde nå samtidigt som de tvingades stanna på en plats där de inte ville vara (jfr Brun 2015:21, 23). Kanske hade denna upplevelse att göra med den återhållsamhet som man kan urskilja i ett brev från löjtnant Charlie Rosenberg:

Vet Du j. har inte riktigt vågat tänka mig in i det civila. [...] Civil efter fem års tjänst i denna underliga butik. [...] Märker nog nu igen att j. inte borde låta mina tankar ännu syssla så mycket med det civila. Det börjar krypa i hela kroppen av vantrivsel här. Låt mig spara det tills j. väl är hos Gulle! (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 29.10.1944, också 13.10.1944)

På samma sätt vågade inte heller översergeant Curt Enroth ”släppa sig lös” (3.9.1944) för tidigt. Det gällde att hålla band på sig för att uthärda väntan och tiden fram till hemförlovingen. Att alltför mycket och alltför tidigt låta tankarna syssla med hemkomsten och det framtida civila livet väckte rastlöshet och frustration. För en reservist och värnpliktig betyder medlemskapet i krigsmakten en dubbel tillhörighet genom att mannen både hör till den militära men också till den civila sfären. Under höstmånaderna kunde männen ännu inte lämna det militära bakom sig eftersom de fortfarande tjänstgjorde i armén. Breven antyder också att det inte nödvändigtvis var så lätt att lösgöra sig från det invanda livet i fält, även om man väntat så länge på att få bli civil. Översergeant Curt Enroth

undrade till exempel lite oroat i ett brev till hustrun om ”detta liv verkligen [kan] taga slut en gång?” (25.9.1944).

Inför hemkomsten – mellan förväntningar och farhågor

Lulli lilla, Du skall inte vara orolig för framtiden. Ljus kommer den inte att bli för Finland men den kommer att bli dräglig ändå och i de fall där den rör endast oss båda kommer den också att vara ljus ty där kommer vår kärlek att lysa upp vårt liv. [...] Sålänge vi älska varandra och få vara tillsammans är ingen olycka eller intet hinder så stort att inte vi skulle övervinna detta hinder. [...] Älskade, älskade lilla Lulli var bara lugn. Du skall få se att det ordnar sig och får j. bara komma hem så uppfyller ju freden allt vad vi önskar oss. (Löjtnant Charlie Rosenberg till Lulli 7.9.1944)

Väntan på att något ska inträffa är ofta sammankopplad med olika förväntningar (Beckman 2009:202) och också farhågor. Väntan ligger därför på gränsen mellan dröm och verklighet, mellan förhoppningar och besvikelser. Hur uppfattade brevskrivarna den förestående hemkomsten och livet efter kriget? Vad såg de fram emot? Vad var de oroliga för?

Det är uppenbart att det fanns en insikt om att återgången till ett civilt liv efter flera år av krig inte skulle vara så enkel. Dels var freden tung och det skulle krävas fortsatta uppoffringar och hårt arbete för att få landet på fötter igen. Dels såg man stora utmaningar i införlivandet av soldaterna i det civila samhället. Sociologen Alfred Schütz diskuterade i sin artikel *The Homecomer* (1945) de problem som riskerade uppstå vid hemkomsten till följd av att närstående personer länge tvingats leva på olika håll under mycket olika förhållanden. I slutet av texten betonade Schütz hur viktigt det vore att via tidningar och radio upplysa soldaterna men också deras familjer om de utmaningar som väntade vid hemkomsten.

En genomgång av tidningsmaterial i Finland visar att dagstidningar och tidskrifter under hösten 1944 innehöll flera texter där krigsslutet och soldaternas stundande hemkomst behandlades ur olika synvinklar. I flera artiklar diskuterades vikten av att snabbt erbjuda veteranerna arbete och utbildning samt bostäder för att minska risken för social oro i samhället (t.ex. *Österbottningen* 14.10.1944: "Vi leva och skola leva"; *Österbottningen* 9.11.1944: "Dagens text"; *Vasabladet* 8.11.1944: "De hemvändande"). Men tidningarna innehöll också texter som tog upp familjens och veteranens egen roll i återanpassningen till det civila. Man ville upplysa läsarna om eventuella problem som kunde uppstå och ge anvisningar om hur man bäst skulle möta utmaningarna. Artikelskribenterna ville bland annat göra läsarna uppmärksamma på att soldaterna förändrats under åren vid fronten, att det inte nödvändigtvis var densamma sonen, mannen, fadern som snart skulle stiga över tröskeln hemma. Man varnade läsarna för att frontmännens nerver kunde vara ansträngda och att de därför borde bemötas med förståelse, tålmod och omsorg. Samtidigt påpekade man att vardagen hemma under krigsåren genomgått omställningar och förändringar så att det förr så bekanta hemlivet nu kunde kännas främmande för de återvändande (t.ex. *Kaskö tidning* 14.10.1944: "De vänta kärlek"; *Svenskbygden* nr. 8/1944: "Frontmännens hemkomst"; *Österbottningen* 14.11.1944: "Undan ödets stormar").

De föreliggande breven visar att brevskrivarna var mycket medvetna om att hemkomsten inte nödvändigtvis skulle bli enkel. De förstod att det efter många år i fält fanns en risk att de skulle känna sig främmande för ett liv i det civila. Fältväbel Harry Jansson skrev till sin hustru (10.9.1944) att han inte kunde "tänka [sig] själv i civilt arbete" efter att han varit så länge borta. Till en början levde han också i ovisshet angående sin civila tjänst och var uppenbart lättad efter att han i oktober av sin chef fick beskedet att han skulle få återgå till sitt tidigare arbete (9.10.1944). Sanitetslöjtnant Claës Cedercreutz såg fram emot att få öppna en praktik då han efter ett år skulle vara färdig med sin läkarutbildning, men var samtidigt lite bekymrad över att han efter flera år vid fronten saknade erfarenheter av att behandla civila patienter (4.9.1944, 19.10.1944).

Löjtnant Charlie Rosenberg föreställde sig att det skulle kännas som "ett alldeles nytt liv" för honom att komma hem efter fem år i fält. Han var rädd att han skulle "stå lite handfallen till en början" och bad sin hustru hjälpa honom i vardagen (10.9.1944). Senare på hösten utbrast han förfärat: "Tänk nu en sån nolla j. kommer att bli. J. kan ju ingenting" (5.11.1944). Förhållandena i landet hade på många sätt förändrats under krigsåren, vilket delvis förklarar varför Charlie Rosenberg upplevde att livet där skulle kännas nytt och främmande för honom. Många av de färdigheter, vanor och rutiner som vid fronten hört till det dagliga soldatlivet skulle inte behövas i det civila. Han hade heller inte hunnit utbilda sig för ett civilt yrke före kriget, men var nu nog med att betona att han ämnade arbeta hårt för sin familj genast då han kom hem (17.9.1944, 19.9.1944, 5.11.1944). Dessutom var det efterlängttade familjelivet och en liten baby något alldeles nytt både för honom och för hans hustru. Lulli Rosenberg antog att det till en början skulle kännas ovanligt att "leva tillsammans som andra gifta människor" och undrade oroligt om han trodde att de skulle gråla mycket (3.9.1944). Längtan efter att få leva som ett äkta par blandades i flera brev med en oro för hur de skulle lyckas i sitt äktenskap. Skulle den grå vardagen nöta på lyckan (Lulli 22.9.1944)? Skulle de tröttna på varandra (Charlie 5.11.1944)? Skulle de försumma varandra då babyn skulle kräva så mycket tid och uppmärksamhet (Lulli 6.10.1944)? Efter ett samtal med en väninna, vars man redan blivit hemförlovad, skrev Lulli om sina farhågor om att verkligheten inte skulle motsvara förväntningarna:

Charlie j. är rädd för en sak. Tror Du att vi hemskt snart blir alltför vana vid [oläsligt ord], och sedan lea på varandra. Det skulle vara gräsligt. J. kom att tänka på det därför att Jean-Harriet ringde idag. När j. talade med henne för en vecka sedan var hon så strålande glad för att hennes Arvi just kommit hem. Idag var hon nere och dyster, och j. riktigt märkte hur hon fick tvinga sej till att låta entusiastisk, och detta bara efter en vecka. Ja kanske det bara var något tillfälligt litet gräl som inte har någon betydelse. Det kan vi nog inte heller komma ifrån, och kanske det annars också skulle bli för mycket av det goda. Nej Gulle j.

Under fortsättningskriget fick soldaterna åka hem på permission ungefär fyra gånger per år. Permissionerna var efterlängtade avbrott i krigets vardag då man fick tillbringa några dagar tillsammans med sina nära och kära. Återfärden till fronten hade dock alltid funnits där som "ett irriterande spöke" (Curt Enroth till Martha 24.9.1943). Då striderna tog slut i september 1944 skulle man äntligen få åka hem för att stanna. På bilden Curt och Martha Enroth i Sibbo på sommaren 1942 (i privat ägo).

hoppas att allt dethär bara varit onödiga farhågor, som vi inte träffar på i verkligheten. Nu vill j. bara glädja mej åt att du snart, snart är här. Älskade, vad livet ändå kommer att bli annorlunda, när vi äntligen får leva det tillsammans i nöd och lust. (Lulli Rosenberg till Charlie 9.11.1944)

Oron för att lyckan inte skulle bestå, var inte obefogad. Antalet skilsmässor ökade kraftigt strax efter kriget och statistiskt sett misslyckades de äktenskap som ingåtts under kriget snabbare än de som varat längre. En förklaring till detta är att flera av de brustna äktenskapen hade ingåtts i all hast under kriget mellan personer som knappt kände varandra (Malinen 2018:113–116). Charlie och Lulli Rosenberg försökte förhålla sig realistiska inför hemkomsten och förbereda sig för eventuella motgångar och besvikelser. Även om farhågorna diskuterades, fick drömmarna, förhoppningarna och glädjen inför hemkomsten större utrymme i parets brev. Nu skulle de ta igen all den tid som gått förlorad för dem (Charlie 29.10.1944).

Översergent Curt Enroth skrev att han efter alla år av längtan och väntan kände sig lite rädd för att komma hem. Han undrade hur han skulle ”passa in i det hela” och antog att det fanns flera saker som hustrun till en början skulle irritera sig på och att det skulle ta en tid innan dessa ovanor igen var ”bortslipade”. Han tänkte dock att allt kanske skulle ordna sig bara han kom hem och de ”tillsammans [fick] gå den ovissa framtiden tillmötes”. (22.9.1944) Curt Enroth förstod också att det skulle krävas en tid av återanpassning för att lära sig bli civil igen. Efter en långvarig vistelse i den militära miljön vid krigsfronten kan soldaten uppleva att han är oförmögen att åter leva ett normalt vardagsliv i det civila samhället och att det därför skulle det krävas vad Erving Goffman (1991:23) kallar *diskulturation*, det vill säga en ”avträning” och bortnötning av vanor, rutiner och handlingsmönster som skapats i den militära miljön vid fronten. Curt och Martha Enroth hade gift sig år 1938, men deras liv tillsammans hade avbrutits av två krig. De kände sig därför nästan som nygifta (Curt 14.1.1944), men till skillnad från artikelns två nygifta par, är det uppenbart att de förhöll sig något annorlunda till återföreningen. För dem var inte den största frågan hur deras

äktenskap skulle lyckas – hur de i verkligheten skulle passa ihop. I stället låg fokus på hur de skulle lyckas sammanjämka sina liv efter den långvariga separationen så att de kunde ”återgå till vad som varit”.

Alla exempel ovan berättar om att väntan på hemkomsten var förknippad med oro och farhågor samtidigt som den förestående hemkomsten väckte många förväntningar, drömmar och önskingar på livet efter kriget. Ett gemensamt drag i brevväxlingarna är att skribenterna allra mest bekymrade sig för sin egen framtid.¹⁰ Då framtiden tedde sig dystert för landet valde skribenterna att *vända sig inåt* och att i huvudsak rikta in sig på det egna livet och den egna framtiden:

Vad det skall bli underbart när Du äntligen är hemma. Tänk att det är sant. [...] Visst skakar folk på huvudet och anar dystra saker, men kanske de har orätt. Vi, Du och j. har i alla fall med ens fått en framtid att se emot och hoppas på. Snart förverkligas det som vi drömt om under alla dessa år. (Lulli Rosenberg till Charlie 22.9.1944)

Inför hemkomsten är det uppenbart att det allra viktigaste för de brevskrivande paren var att få återförenas och leva ett gemensamt liv. De resonerade att de oberoende av de yttre omständigheterna skulle bli lyckliga bara de fick vara tillsammans. Att i breven särskilt fästa vikt vid det egna framtida livet, bekräftade den nära relationen i en situation där närheten länge varit hotad av den långa påtvingade separationen.

Känslofylld väntan under en brytningstid

Artikeln har behandlat olika uttryck för väntan under den relativt korta period som inföll under höstmånaderna 1944 och som inledes vid eldupphör i början av september. Under denna period togs de första stegen på vägen mot fredstida förhållanden. Veckorna och månaderna under hösten 1944 kan ses som den mest intensiva

och förtätade perioden i övergången till fred – som en omvälvande brytningstid som upptog mycket av brevskrivarnas uppmärksamhet och intresse. Det skarpa avbrottet i krigets vardag gjorde att tiden fylldes med mening och blev något synligt, påtagligt och handgripligt – något som ”kändes” i kroppen. Samtidigt kan höstmånaderna ses som en flyktig tid som relativt fort övergick i en längre och mera utdragen period av återanpassning till ett fredstida samhälle.

Övergången från krig till fred kan betraktas som en ”kulturell förflyttning” mellan två olika världar, som en förflyttning mellan olika tider (krigstid och fredstid), mellan olika platser (front och hemmafront) och mellan sociala positioner (det militära och det civila). Under hösten 1944 blev skribenterna dock fångna i ett mellanrum, i ett tillstånd på tröskeln mellan krig och fred. Den övergripande bilden som breven förmedlar är hur svårt och problematiskt livet i detta mellanrum upplevdes. Den utdragna väntan under ovisshet och i avsaknad av en bestämd tidpunkt att se fram emot, gjorde att väntan att få lämna mellanrumstillvaron på många sätt blev en påfrestande erfarenhet.

Brevet var ett rum där väntan verbaliserades och tog form under den tid de brevskrivande parterna fortfarande levde på olika håll. Breven visar att väntan under hösten blev en socialt delad erfarenhet både bland soldaterna och också mellan soldaten och de närmaste hemma. ”Alla” tycktes leva i ett tillstånd av intensiv och aktiv väntan, som tog sig olika uttryck och väckte olika känslor. Först levde man i spänd och orolig väntan på fredsvillkoren. Därefter övergick väntan i en otålig och rastlös väntan på hemförlovningen, en väntan som på många sätt påverkade upplevelsen av tidens tempo. Väntan var dessutom nära sammankopplad med många förväntningar inför hemkomsten, men också med farhågor inför vad som skulle komma. Väntan under hösten 1944 var därför inte innehållslös eller händelsefattig. Den fylldes av starka och också motstridiga känslor som soldaterna och deras närmaste brevledes försökte hantera.

Brevväxlingarna upphörde då soldaterna hemförlovades på senhösten 1944 och därför berättar de ingenting om hur hemkomsten i verkligheten avlöpte och hur männen upplevde återkomsten till det civila. Att utgå från ett material som kommit till i samtiden ger därför inte tillgång till ett bokslut. Till skillnad från olika typer av biografiska skildringar, förmedlar breven inte återblickande eller tillrättalagda berättelser (jfr Marander-Eklund & Östman 2011). I stället fångar breven tankar, erfarenheter och känslor som verbaliserades i ett här och nu utan kunskap om utgången. Därför kan man genom brevmaterialet få tillgång till den ambivalens, föränderlighet och flyktighet som erfarenheterna och känslorna i hög grad präglades av under den undersökta perioden. I studier där efterkrigstiden granskats ur främst ekonomiska och politiska perspektiv, har blicken oftast svept förbi dessa personliga erfarenheter. Den föreliggande studiens kulturanalytiska perspektiv på väntan – ett vardagligt fenomen som kan tyckas trivialt och irrelevant – har bidragit till att synliggöra ”vanliga människors” erfarenheter av övergången från krig till fred och till att nyansera bilden av den brytningstid som inleddes vid stridernas slut.¹¹

Noter

1 Under senare år har man förutom officiella dokument också börjat använda andra typer av material som underlag för undersökningarna. Det har bland annat samlats in hägkomstmaterial om efterkrigstiden, och genom dessa berättelser har vår kunskap om återgången från krig till fred blivit mera nyanserad (t.ex. Marander-Eklund 2009:22–38).

2 Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek hade upprop i tidningar på 1960- och 1970-talet för att få in krigstida brev och fortfarande doneras nya samlingar till arkivet. Krigstida brev skrivna på finska har samlats in bland annat till Kansanperinteen arkisto (folkminnesarkivet) vid Tammerfors universitet. Det insamlade materialet förblev relativt länge oanvänt och först från slutet av 1990-talet har krigsbrev i större utsträckning börjat användas inom forskningen. Dels har detta att göra med att man inom historievetenskapen främst rörde sig på en makronivå och därför inte fann personliga erfarenheter av kriget intressanta eller ens relevanta. Krigsbreven uppfattades dessutom vara problematiska ur källkritisk synvinkel, eftersom de var underställda postcensur.

3 De ryska trupperna fick order om eldupphör ett dygn senare och därför trädde fullständig eldupphör i kraft på alla frontavsnitt först den 5 september klockan

sju (Meinander 2009:270–271).

4 Krigsutbrottet i slutet av juni 1941 hade likaså utgjort en brytpunkt i människornas vardag. Man bör dock märka att den mest genomgripande brytpunkten redan hade inträffat då vinterkriget bröt ut den 30.11.1939.

5 Den franska filosofen Gabriel Marcel indelar väntan i en aktiv och en passiv eller ”trög” variant, men hans syn skiljer sig något från min syn, som vuxit fram genom analysen av brev från kriget. Den passiva väntan rymmer enligt Marcel en grundläggande tro på att det man väntar på kommer att inträffa och då är man i stånd att bida sin tid och tålmodigt och utan större oro vänta på resultatet. I aktiv väntan är osäkerhetsmomentet större och därför kräver aktiv väntan att man samtidigt hoppas (Marcel 1967:280, 282).

6 Anita Beckman (2009:16) talar om att väntan kan vara vilande och passiv men också fylld av rörelse och aktivitet. Även om väntan är passiv kan den vara förknippad med en relativt stark tro på att objektet för väntan kommer att inträffa. Brevskrivarna var i princip övertygade om att kriget måste ta slut någon gång, frågan var bara när detta skulle ske (Hagelstam, manuskript).

7 MOT Schildts Finlandssvensk ordbok: ledsamt; ha/få ledsamt (efter) vard. i fsv. = rsv. sakna, längta efter.

8 MOT Schildts Finlandssvensk ordbok: slippa (i finlandssvenskan) = kunna komma, komma, få komma, få tillfälle, få resa (fsv. Slipper du hem till julen?) Slippa i rsv.: undgå, inte behöva, inte behöva göra.

9 Väntetiden är dock aldrig fullständigt ”tom”, man äter, sover, spelar kort, skriver brev, sköter arbetsuppgifter (Brun 2015:28).

10 Historikern Joanna Bourke har gjort samma observation i fråga om amerikanska soldater, som redan under kriget främst engagerade sig i det privata livet medan landets framtid ägnades mindre uppmärksamhet (Bourke 2003:158).

11 Arbetet med artikeln har finansierats av Svenska litteratursällskapet i Finland genom ett forskarstipendium ur Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond.

Käll- och litteraturförteckning

Arkivmaterial

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Handskriftssamlingarna

Samlingen Björkman, släkten

Samlingen Blomqvist, Holger

Samlingen Cedercreutz, Claës och Rita

Samlingen Enroth, Curt och Martha

Samlingen Jansson, Axel Harry

Samlingen Rosenberg, Carl Gustav och Solveig (Lulli)

Dagstidningar och tidskrifter

Kaskö tidning 14.10.1944

Svenskbygden nr. 8/1944

Vasabladet 8.11.1944

Österbottningen 14.10.1944, 9.11.1944, 14.11.1944

Litteratur

Ahmed, Sara, 2014. *The cultural politics of emotions*. Second ed.

Edinburgh: Edinburgh University Press (2004).

Bachtin, Michail 1991. *Dostojevskijs poetik*. Övers. Lars Fyhr & Johan

Öberg. Uddevalla: Anthropolos, (1963, 1972).

Bakhtin, Mikhail 2002. *Speech genres & other late essays*. Ed. Caryl

Emerson & Michael Holquist. Transl. by Vern W. McGee. Austin:

University of Texas Press (1986).

Beckman, Anita, 2009. *Väntan. Etnografiskt kollage kring ett mellanrum*.

Göteborg: Mara förlag.

Bourke, Joanna, 2003. "Going home": The personal adjustment of British

and American servicemen after the war. *Life after death. Approaches to a cultural and social history of Europe during the 1940s and 1950s*.

Ed. Richard Bessel & Dirk Schumann. Cambridge: German Historical Institute & Cambridge University Press.

Brun, Cathrine, 2015. Active waiting and changing hopes. Toward a time

perspective on protracted displacement. *Social Analysis* Vol. 59 (1), 19–37.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 2007. *När ingenting särskilt händer*.

Nya kulturanalyser. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 2012. *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö:

Glerups.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 2005. Kultur och känsla. *Sociologi i*

dag årg. 35 (1), 7–34.

Gasparini, Giovanni, 1995. On waiting. *Time & Society*, Vol. 4 (1), 29–45.

- Goffman, Erving, 1991. *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Penguin Books 1961.
- Griffiths, Melanie B.E., 2014. Out of time. The temporal uncertainties of refused asylum seekers and immigration detainees. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 40 (12), 1991–2009.
- Hagelstam, Sonja, 2014. *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. (Diss.) Åbo: Åbo Akademi.
- Hagelstam, Sonja (manuskript). *Private conceptions of time and future in wartime correspondences, 1941–44*.
- Hietanen, Silvo, 1992. Aseista mottimetsään – armeijan kotiuttaminen syksyllä 1944. *Kansakunta sodassa 3. Kuilun yli*. Hietanen, Silvo (päätoim.). Helsinki: Valtion painatuskeskus & Opetusministeriö.
- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo, 2015. *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1944*. Jyväskylä: Atena.
- Horst, Cindy & Grabska, Katarzyna 2015. Introduction. Flight and exile – uncertainty in the context of conflict-induced displacement, *Social Analysis* Vol. 59 (1), 1–18.
- Jeffrey, Craig, 2008. Guest editorial: Waiting. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 26, 954–958.
- Karonen, Petri, 2006. Johdanto. Kun rauha tuo omat ongelmansa. *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Karonen, Petri & Kerttu Tarjamo (toim.). Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: SKS.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri, 2015. Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättyminen Suomessa ja Euroopassa. *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Kivimäki, Ville & Kirsi-Maria Hytönen (toim.). Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville, 2015. Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Suomalaisotilaat ja syksyn 1944 tunnemaisema. *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Kivimäki, Ville & Kirsi-Maria Hytönen (toim.). Tampere: Vastapaino.
- Lennartsson, Rebecka 2010. Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm. Etnologi, historia och metod. *Kulturella perspektiv* Vol. 3 (19), 56–67.

- Malinen, Antti 2018. Marriage guidance, women and the problem(s) of returning soldiers in Finland, 1944–1946. *Scandinavian Journal of History* Vol. 43 (1), 112–140.
- Marander-Eklund, Lena, 2009. ”Kanske den bästa tiden i mitt liv”. Analys av emotioner i ett frågelistmaterial om livet i efterkrigstidens Finland. *Tidsskrift för kulturforskning* Vol. 8 (4), 22–38.
- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (red.) (2011). *Biografiska betydelse: norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta: Gidlund
- Marcel, Gabriel 1967. Desire and hope. *Readings in existential phenomenology*. Lawrence, N. & D. O'Connor (eds.). New Jersey: Englewood Cliffs.
- Meinander, Henrik, 2009. *Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap*. Helsingfors: Söderströms & Atlantis.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rotter, Rebecca, 2006. Waiting in the asylum determination process: Just an empty interlude? *Time & Society* Vol. 25(1), 80–101.
- MOT Schildts *Finlandssvensk ordbok*. Charlotta af Hällström & Mikael Reuter (red.). Forskningscentralen för de inhemska språken och Schildts Förlags Ab.
- Schütz, Alfred 1945. The homecomer. *The American Journal of Sociology*, Vol. 50 (5), 369–376.
- Svendsen, Lars Fr. H. 2003. *Långtråkighetens filosofi*. Övers. Ulla-Stina Rask. Stockholm: Natur och kultur.
- Tang, Lijun 2012. Waiting together. Seafarer-partners in cyberspace. *Time & Society* Vol. 21(2), 223–240.
- Turnbull, Sarah 2016. ‘Stuck in the middle’: Waiting and uncertainty in immigration detention. *Time & Society* Vol. 25(1), 61–79
- Vološinov, V. N. 2000. *Marxism and the philosophy of language*. Transl. by Ladislav Matejka & I. R. Titunik. Cambridge: Harvard University Press (1973, 1986).
- Waller, Willard 1944. *The veteran comes back*. New York: The Dryden Press.
- Waterworth, Jayne M 2001. *Living in the light of hope. An investigation into agency and meaning*. (Diss.) Umeå: Umeå Studies in Philosophy.

- Watson, Alex 2006. Self-deception and survival: Mental coping strategies on the western front 1914–18. *Journal of Contemporary History* Vol. 41 (2), 247–268.
- Webb, Darren, 2007. Modes of hoping. *History of the Human Sciences* Vol. 20 (3), 65–83.

